

Мазепа Осипа Куриласа

Нині кожний, хто поцікавиться біографією українського гетьмана Івана Мазепи в мережі Інтернет, наштовхнеться на його доволі розлогий життєпис, який супроводжується колоритним портретом. Підпис під зображенням сухо повідомляє про те, що він виконаний Осипом Куриласом у 1909 році. Але ким був той художник і з якого приводу зацікавився постаттю гетьмана? Як постало одне з найпопулярніших зображень Івана Мазепи?

Виявляється, що написання цього портрета напряму було пов'язане зі святкуванням річниці з дня народження Івана Степановича. Водночас його поява стала своєрідною відповіддю на гучне святкування царською владою в підросійській Україні 200-річчя Полтавської битви, яке прийшлося на 1909 р.

Так збіглося, що рік-два перед тим у середовищі української інтелігенції, до якого належали Микола Аркас, Василь Доманицький, Гнат Хоткевич, Вячеслав Липинський та інші, жваво обговорювалося питання перевидання праці Миколи Аркаса «Історія України-Руси». Зокрема, йшлося про ґрунтовніший підхід до ілюстрування книги. У листуванні, яке тривало між автором книги, її редактором, численними істориками та художниками, відбилося й питання пошуку для книги оригінальних портретів Івана Мазепи. Гнат Хоткевич, описуючи один з наявних портретів, у листі до Василя Доманицького з цього приводу писав, що «взагалі всі портрети – кожний цілком відмінний від усіх останніх; а сей відмінний від усіх їх разом; тому установити, який же з них є дійсний Мазепа, – на се треба студій». Така ситуація спонукала Василя Доманицького звернутися по допомогу до професійних художників, які б могли написати сучасний портрет гетьмана. Вибір пав на галичанина Осипа Петровича Куриласа (1870–1951), який вже був визнаним митцем.

З усіх ілюстрацій, які мав виконати художник до другого видання праці Миколи Аркаса, усі зацікавлені цією справою особи найбільше опікувалися портретом Мазепи. Сам художник теж переживав і як тільки виконав замовлення, поспішив повідомити про це Василя Доманицького окремим листом.

Не маючи достатньо коштів на перевидання книги «Історія України-Руси», ініціатори цієї ідеї заробляли як могли, у тому числі планували продавати зображення, створене Осипом Куриласом, у вигляді листівок. Така акція переслідувала одразу дві мети: збір коштів на книгу та поширення в українському середовищі Галичини портрета гетьмана, святкування ювілею якого (270 років з дня народження та 200 років з дня смерті) мало «перебити» гучне святкування російською владою 200-річчя Полтавської битви.

Богдан Лепкий з нагоди появи твору Куриласа у листі до Ярослава Веселовського писав, що на сторінках львівської газети «Діло» слід було б подати про нього спеціальну інформацію. Зокрема про те, що наприкінці травня 1909 року у продажі з'явиться «портрет Мазепи з оригіналу, який зготував артист-малювальник О. Курилас. Добродій Курилас завдав собі багато праці – перестудював всілякі портрети Мазепи, вибрав з них те, що вони мали спільного, доповнив студіями історичними і власною артистичною уявою і виклав перед нами постать великого гетьмана, котрий з-за гробу повинен заговорити до нас, як живий. Буде се дуже гарна і тривка пам'ятка сьогорічного ювілята, тому не повинно бути хати, щоб не появилася портрет Мазепи».

Осип Курилас. Автопортрет, 1900-ті. НМЛ ім. А. Шептицького

Лепкий явно був задоволений з появи цього зображення, про що він щиро писав у листі до Олександра Барвинського від 28 травня 1909 р.: «Безперечно, дуже гарною пам'яткою мазепинського ювілею, який у нас отсе починають святкувати, буде портрет гетьмана Мазепи, що якраз вийшов з друку і продається в книгарні товариства ім. Шевченка [...]. Є це образ доволі великий, а викінчений так, як досі жодна наша репродукція [...]. Гетьман представлений в синім, багато гаптованим жупані і кіреї, підбитий соболями. На голові соболева шапка з червоним верхом. При боці шабля з багато прикрашеною рукояттю. Борода зголена, над губами малий темний вус.

Чоло високе, пооране гадками, ніс прямий, злегка скаблучений, око бистре, пронизливе, що тягне до себе якоюсь непереможною силою...».

Як виявилось, не всі були у такому захваті від портрета, написаного Куриласом. Проблема відсутності достовірного зображення українського гетьмана сприймалася окремими представниками тогочасних українських наукових та мистецьких кіл дуже хворобливо. Тому поява новоствореного портрета викликала жвавий інтерес та дискусію, перш за все щодо його історичності. Борис Барвінський, який присвятив твору Осипа Куриласа окрему статтю, піддав його критиці. Він зазначив, що художник сам не подав до портрета жодного опису, де вказав би на використані ним іконографічні джерела, що для такого портрета було вельми важливо. Власноруч проаналізувавши зображення, дослідник дійшов висновку, що за іконографічну основу обличчя було взято зображення гетьмана з літопису Самійла Величка, а взірцем для його одягу, став якийсь портрет з Краківського музею. Аналізуючи твір Куриласа, Борис Барвінський також

знайшов деякі спільні риси між ним та зображенням гетьмана з Успенського собору Києво-Печерської лаври. Ці висновки дослідника опосередковано вказували на те, що загалом новостворений портрет відбивав основні риси зовнішності Мазепи і був близьким до його реального вигляду. На переконання Барвінського, незважаючи на висловлені ним критичні зауваження щодо цього портрета, він **повинен бути у кожній українській родині**. Таке визнання підкреслювало не тільки значення самої постаті українського гетьмана в українській історії, але й потребу наявності його зображення **для виховання національної свідомості кожного українця**.

*Осип Курилас. Іван Мазепа,
1909. Приватна колекція*

Саме ця заартикульована позиція Бориса Барвінського згодом зумовила неабияку популярність цього портрета. Його почали репродукувати, копіювати та переписувати в різних манерах. Свідченням цього є такі відомі копії, як твори Максима Окопного, Сергія Панича, Валерія Залізного та деяких інших художників.

Доля самого портрета Мазепи пензля Осипа Куриласа, який під час Першої світової війни працював у Пресовій квартирі УСС на австрійсько-російському фронті, а з початку 1920-х років викладав у художній школі Олекси Новаківського, склалася несподівано. Художник подарував свій твір Богдану Лепкому, однак в перепітнях ХХ століття, він опинився у приватній збірці д-ра Романа Смика в США. Копія з оригіналу на початку 1990-х років була подарована власником Київському Музею гетьманства і нині перебуває в його експозиції.